TÜRKÇEDEKİ SESLEMLERİN THEO VENNEMANN'IN "SESLEM İLKELERİ" AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ VE BUNUN YABANCIDİL OĞRENİMİNE YANSIMASI

Yrd. Doç. Dr. Tahir Balcı

Bu yazıda seslem yapılarını ve tümel özelliği olan bazı seslem ilkelerini Türkçe ömeklerle inceleyeceğiz·

Seslem, bir ya da birden fazla sesten oluşup bir solukta çıkar; tek başına anlam taşıyabileceği gibi ("el"), anlamsız da olabilir ("le-")· Öyleyse ayrı ayrı sesler seslemleri, seslemler de sözcükleri oluşturur· Ancak seslemlerin oluşumu rastlantısal değildir; her dil, kendi yapısına uygun seslemleri benimser· Ömeğin îtal-yanca sözcükler yalnız açık seslem ile bitebilir· Türkçe, sozcüklerin sonunda hem açık, hem de kapalı seslemleri benimsemesine karşın, seslem başlarında ünsüz yıgıl-malarına karşı çok duyarlıdır ve yabancı s0zcükler dışında yalnız bir 14nsüze izin verir; işte bu yüzden, Türkçeye giren birçok yabancı sözcüğün ses yapısı önses türemesi (Prothese) ya da içses türemesi (Epenthese) sonucu değişmiştir.

Diller, kendi yapılarıiia uygun seslemleri benimserler· Ama bunun yanında seslem yapılarında bütim doğal diller için geçerli olan tümeller (Universalien) vardır;
yani seslem yapılarında belirli ses dizilişleri yeğlenir·

Seslem yapılarında tiimel geçerliliği olan yeğ özelliklerin saptanması için Verıne-mann (1988) sesleri sertliklerine gore sınıflandırmış ve açağıdaki sonuca varmıştır (Bkz· Shannon 1987): /p,t,k/'nın sertlik derecesi 10; /b,d,g/'nin 9;
/f,x,ş/'nin 8; /v,z,ç/'nin 7; /m,n/'nin 6; /l/'nin 5; /r/'nin 4; /j,w/'nin 3.5;
/i,y,u/'nun 3; /e,(iS,o/'nun 2; /a/'nın ise 1^1^. Bu değerler ölçüm sonucu elde cdilmiç değerler değildir; seslerin sertlikleri ve yumuşaklıkları gözönünde bu-lundurularak varsayılan değerlerdir·

Sèslem tiplerini incelemeye başlamadan önce, bir seslemin hangi parçalardan oluş-tuğunu göreliırı: Seslemin temelini "çekirdek" (nucleus) oluçturur; çekirdek, genel-likle bir unlüdür, ama ıslıklı (Sibilant) da olabilir. Çekirdekten onceki bölüme "baş" (head), sonraki bölüme "kuyruk" (coda) adı verilir, Çekirdek ile kuyruktan
oluçan kısma "uyak" (rhyme), baş ile çekirdekten oluşan kısma da "gövde" (body) denlr· Başın birinci sesine "önses" (onset), kuyruğun sonuncu sesine ise "sonses" (offset) adı verilir· Bir seslemin sonsesi ile onu izleyen seslemln önsesi arasm-daki ilişklye de "bağlantı" (concact) diyoruz, Simdi bu tanımları bir seslem üze-rinde örnekleyelim: "sert" sesleminin çekirdeği "e", başı "s", kuyruğu "rt", uyağı "ert", gövdesi "se", önsesi "s", sonsesi "t" 'dir· Baglantı ise, "sertllk" ,^ sözcüğUnün birinci sesleminin sonsesi "t" ile "-lik" sesleminin önsesl "1" (tl5^ arasında sözkonusudur·

Seslenılerin Yeğlik îlkeleri 1) Baş Ílkesi The Head Law)

Blr seslemin başındakl ses sayısının tek olması tercih Yukarıda sözü edi-len sertlik derecesi ne kadar yüksekse, ba$ o kadar lyidir· Buna göre "pa", usa gelebilecek en iyi seslemdlr; çünkıi baş hem tek sesten olusmakta, hem de bu sesin sertliği diğer btittin seslerlnkinden daha yüksektir,

Baş, blrden çok sesten oluşabilir. Bımun ömeklerine Hint-Avrupa dillerinde sıkça rastlarız. Ömeğln îngilizce "strong" sözcüğünün başı tiç sesten oluşmaktadır. Birden fazla sesten oluşan başlarda , sertlik baştan çekirdeğe dogru düşmelidir. Buna göre "strong" ideal bir seslem değildir; çünkü sertlik 8-10-4 durumunda seyretmektedir. Ayrıca baş, boş da olabilir, yani başta herhangi bir ünsüz yer al-mayabilir· Bu durumda baş, gırtlak çarpnasıyla (Alm. Glottisschlag) doldurulur.

Türkçedekl seslemleri bu açıdan değerlendirdiğimizde şu sonuca varırız: TUrçenin seslem

başlaıını sertlikleri bakımından ele alacak olursak, yaklaşık %35-40'ının 10-8 sertlik derecesine sahip olduğunu görürüz· Ayrıca seslem başı - yabancı kökenll sözcükler hariç - tek sesten oluşur. Bu bakımdan Türkçe ideal seslem başlarına sahlptir, Yabancı kokenli sözcıik seslemlerinin başları birden çok sesten· oluşuyorsa, genelllkle öntüreme ya da içtüreme yoluyla Türkçenin yapısına uydurulurlar.

2) Kuyruk îlkesi (The Coda Law)

En lyi kuyruk, boş olanıdır; kuyruk dolu olduğunda, sertllğin sonsesten çekirdeğe doğru düşmesi yeğlenir, Buna göre "pa" , yukarıda da belirttiğimiz gibi çok iyi bir seslenıdir· CUnkü hem önsesin sertliği en yíiksek, hem de kuyruk boştur·

Türkçenin seslemleri kuyruk ilkesi açısından kısmen ideal sayılabilir· Çünkü ses-lemlerin çoğu açık değil, kapalıdır (Ediskun 1985: 87), yani kuyruk genellikle doludur· Ama bu durum büyük bir aykırılık oluşturmaktadır. Cünkü kuyrukta ya tek bir ünsüz bu}unmakta, ya da birden çok ünsüz bulunduğunda bu "-lç, -lk, -lt, -nç, -nk, -nt, -rç, -rp, -rk, -rs, -rt, -st" ile sınırlı kalmaktadır· Bu ise, sertliğin sonsesten çekirdeğe doğru düşmesi ilkesine uygundur· Punu seslerin sertliğini be-lirten rakamlarla gösterelim: "(se)-vinç: 3.5-3-6-10; "dört" : 9-2-4-10; "kork" : 10-2-4-10; "alt" : 1-5-10; "üst : 3-8-10.

BUtün doğal dillerde kuyruk çok değişkendir ve sürekle zayıflama eğilimi gösterir· Omeğin tek seslemden oluşan "dağ" s9zcüğünü "da" , "bir"i "bi" olarak s'óyleriz. "Değil" anla.nına gelea Almanc3 "nicht" ise Alnıanya'nın kuzeyinde "nich", gíine-yinde ve Avusturya'da ise "nit, net" olarak söylenir· Bu arada şunu da belirtelim;

seslem yapısındaki bu değ.işiklikler a) dil tipine, b) konusma temposuna, c) kullanım sıklığına bağlıdır· Tiirkçe gibi ses uyumu olan dillerde seslem yapl-sındaki değismeler daha azdır· Konuşma temposu ise içses ve sonses düşmelerine (Synkope, Apokope) neden olur; "-yorum" ek öbeğinin konuşma dilinde "-yom"a dönüş-mesi ^1^1. Fakat seslem yapısını en çok değişime uğratan eünen, kullanım sıklığı-dır· Çok kullanılan sözcük, konuşma dilinde elverdiğince kısaltılır, Yukarıda verdiğimiz Türkçe "bi", "-yœı"; Almanca "nich, nit, net" buna da ömektir·

3) Çekirdek Ílkesi (The Nucleus Law)

îyi bir çekirdek bir ünlüden oluçmalıdır ve bu ünlíinün sertliğiolanaklı olduğunca düşük 011^^11^1^. Türkçenin seslem çekirdekleri bu bakımdan iyidir· Çünkü örneğin Almancadakilerle karşılaştırılabilecek ikill ünlüler (Diphthonge) yoktur· Ergenç'in (1984: 96) kayan ünlü (ikili íinlíi) diye gösterdiği Türkçe ses bileşim-leri söyleyişte ikili ünlü gıbi görünse de, Almancadaki benzerlerinden sî")yleyls ve yazım bakımından ayrılırlar· Ömeğin Turkçe "say" seslemi ^1^. "sei" ile söy-leyiş açısından benzerlik göstennesine karşın, "sayın" ile "seien" sözcüklerini oluşturan birinçi seslemlerin çekirdeklerinin yapısı çok farklıdır; Türkçe söz-cük "sa-yın" diye, Alm, sözcük ise "sei-en diye seslemlerine 8^1111:131:. Buna göre "say" sözcüğünde ikili íinlü oluşturduğu savunulan "y" ikinci sesleme eklenmiş ve birinci seslemin çekirdeği "sa-"olmuştur. Bundan şu sonucu çıkarabiliriz: TUrkçede seslemler çekirdek olarak yalnız bir iinlüyü benimserler, ikili ünlüleri kabul et-mezler· Bu bakımdan Türkçe seslem çekirdeklerinin ideal bir yapışı olduğunu söyle-yebiliriz·

4) Ağırlık îlkesi (The Weight Law)

Seslemlerin kendilerine özgü ağırlıkları, yani süreleri vardır· Seslem vurgulu ise ideal ağırlığı iki, vurgusuzsa bir mora olmalıdır. Bu açıdan Türkçeye bakacak olur-sak, dilimiz tam bir uygunlukgöstermektedir. Çünkü Türkçede, bir ünlü ile onu izle-yen iki veya daha çok ünsüzden oluşan üç moralı seslem yoktur, Böylece vurgulu seslem iki, vurgusuz seslem ise bir moralıdır.

5) Önseslem Ìlkesi (Law of Initials)

Bıı ilkeye gor"; s^?·cüklerin içseslpî·"lerinin basları, bir dílin olanaklı olan bütun önseslem başlarında yer alabilecekleri oranda iyidir· Yani bir seslem başı sözcUk-lerin içinde bulunabiliyorsa, baçında da bulunabilmelidir· Türkçede bu ilkeye aykırı olan seslemler, "ğ"

ile başlayan seslemlerdir (so-ğan), Çünkü hiçbir sözcük "ğ" ile başlamaz· Almanca ve Íngilizcedeyse "dl" ve "tl" hiçbir zaman önseslemln başında bulunamaz· Buna karşılık Latincede her içseslemin başı önseslemin başında yer ala-bildiği halde, her önseslemin başı içseslem başı olarak görev yapamaz·

6) Sonseslem Ílkesi (The Law of Finals)

Bu ilkeye göreyse sözcüklerin içseslemlerinin sonsesleri bir dilin olanaklı olan bütün sonseslemlerinin sonseslnde yer alabilecekleri oranda iyi olarak nitelenir, Turkçede içseslemin sonsesinde yer alabilen her ünsüz, sonseslemln sonsesinde de yer alabilir, Oysa bunun böyle olmadığı diller vardır; standart Ítalyancada sözcük-lerin sonsesinde bazı íinsüzler yer alamaz; fakat bağlantının (contact) getirdlğl sınırlanıalar dışında her unsüz içseslemin sonsesinde yer alabilir· Öyleyse Türkçe bu ilkeye tam bir uygunluk göstermektedir·

7) Benzeşme Ílkesi (Strength Assimilation Law)

Seslem bağlantılarında ímsüzlerin sertliğinde değişme olursa, daha sert olan ünsüz yumuşar.. Ömeğin Orta Yíiksek Almanca "lamb" sözcüğimdeki "b" sesi sertliğini yiti-rerek "m"ye (Lamm) dönüşmüştür. Bugünkü Türkçede bunun tersi durumlar vardır;
başında "c,d,g" ünsüzlerinden biri bulunan çekim ya da yapun ekleri "p,ç,t,k,s, ş,f,h" sert ünsüzlerinden biriyle biten bir sözcüğe ulandıkları zaman, o eklerin llk íinsüzü (c/d/g) sertleşir: "et-ten"; "sış-kin"; "gözlük-çü" ^1. Yani yumuşak ünstlz sert ünsüze uymaktadır. Fakat eski Türkçede bu benzeşme ilkesine uyan ömek-ler görüyoruz: "kentü" "kendü" (kendi)·

8) Bağlantı Ílkesi (The Contact Law)

X ve Y gibi iki seslemln bağlantısında, X'in sonsesi ile Y'nin önsesi arasındaki sertlik ayrımı ne kadar büyükse, bağlantı o kadar iyidir· Bu durumda X'in sonsesi-nin sertliği kuyruk ilkesine uygun olarak elverdiğince düşük; Y'ninki ise, baş il-kesi gereğince yüksek olmalıdır· Bunu bir ömekle açıklayalım: "Yırtmak" sözcüğünü oluşturan ikı' seslem arasındaki bağlantı ideal bir bağlantı değildir· Çünkü birinci seslemin sonsesinin sertlik derecesi 10, ikinci seslemin önsesininki ise 6 " dır· "Sevmek" sözcüğiinü oluşturan iki seslem arasındaki bağlantı daha lyidir; çünkü bağ-lantıyı oluyturan "-vm-" · nin sertlik dereceleri 3.5-6 · dır· En iyi bağlantı ömeklerinden birini "bakan" sözcüğíinde görüyoruz; bu sözcükte birinci seslemin kuyruğu boş, ikinci seslemin sertlik derecesiyse 10 * dur· Zaten açık seslemler, dünyadaki bütün doğal dillerin benimsediği tek seslem tipidir; bir ünsüz ve bir ünlüden oluşan seslemler (me-, ka-,si-) her dilde vardır· Diğer seslem türleri (em-, alt, gel-, a- vs.) her dilde yoktur (Bkz· Jakobson/Halle; Holenstein 1985:
129 · da)·

Sonuç olarak, Türkçenin evrensel geçerliliği olan bu seslem ilkelerine - benzeşme ilkesi kışmen hariç - tam bir uyum sağladığı ve bu bakımdan ideal seslem yapılarına sahip olduğu ortaya çıkmaktadır«

Burada Türkçenin seslem yapılarının yabancıdil öğrenimine yansımasına (aktarım yanlışları - Interferenzfehler) da kısaca değinmek istiyorum. Bilindiği üzere, Almanca, Íngilizce ve Fransızcada seslem başları birden çok sestenoluşabilmektedir. Oysa Türkçede seslem başında en çok bir ses yer alablldiği için, Almanca, Íngilizce ya da Fransızca öğrenen öğrenciler büyük söyleyiş güçlükleriyle karsılaşmaktadırlar; kendilerine zor gelen bu tür seslem başlarının söyleyişini ko-laylaştırmak içln ya "silme"ye (Deletion), ya "öntüreme"ye (Prothese), ya da "içtüreme"ye (Epenthese) başvurmaktadırlar (Bkz, Balcı 1990).

Seslem kuyrukları söyleyiş açısından önemli güçlükler yaratmamakla birlikte, kuyruğu iklden çok ünsüz içeren seslemlerin sorun yaratabildiğini ve bu durumda da öğrenci-lerin içtüremeye başvurduğunu görüyoruz. Ömeğin Almanca "Angst" sözcüğünde "s"'nin önünde "ı" 'ya benzer bir ses türeyebilmektedir.

Ayrıça ·"· yukarıda sözü eáilen yabancıdillerde ikili (kayan) ünlüden oluşan seslem

çekirdeklerinin varoluşu da önemli bir sorun yaratmanıaktadır, Ancak ikili ünlüyü oluşturan blrinci ünlüden ikincisine geçerken, kayma süresinin arasıra uzatlldığını görüyoruz: Alm. /bauan/ yerine yanlış olarak /ba:van/·

TUrkçede üç moralı seslem olmamakla birlikte, Almanca, Fransızca ve İngilizcenin bu özelliğe sahip seslemleri dikkate değer bir sorun yaratmamaktadır.

Önseslem, sonseslem, benzesme ve baglantı ilkelerinin yabancıdil öğrenimine doğrudan doğruya bir yansıması yoktur ve herhangi bir güçlüğe neden olmamaktadır·

Notlar

1) "Mora", kısa bir seslemin süresine eşdeğer olan zaman birimidir.. Kısa bir seslem, bir íinlü ve bir unsüzden 011-19111:. Uzun ünlüsü olan seslem iki moralı olarak kabul edilir (Alm, _ge-ben), Kısa bir ünlü ile iki veya daha çok ünsüzden olusan ses-lemler de iki moralıdır (Alm, 18111-). Uzun bir ünlü ile iki ya da daha çok ünsüzden oluşan seslemler ise üç moralı sayılır (^1^. erst; bkz· Conrad 1984: 171).

Kaynakça

Balcı (1990). Tahir Balcı. Linguistisch-didaktische Bearbeitung sprachlicher Interferenzfehler bei fortgeschrittenen Lemem des Deutschen als Fremdsprache ımter den Sprechem des Turkischerì· 01886^1^1-10^. Klagenfurt 1990.

Conrad (1984). Rudi Conrad· Kleines Wörterbuch sprachwissenschaftlicher Ausdrücke· 2. Arflage, Verlag Wemer ^^^816^. Hanau 1984.

Ediskun (1985). Haydar Ediskun· Tíirk Dılbilgisi· Remzi Kitabevi. îstanbul 1985.

Holenstein (1985). Elnıar 11010118163-7-1. Sprachliche Universalien· Eine Untersuchung zur Natıır des menchlichen (^18^68. Brockmeyer: Bochum 1985.

Mayerthaler (1982). Willi Mayertha]er· "Markiertheit in der PHonologie"· Theo Verme-^^^0. Silben, Segmente, Akzente, Referate zur Wort-, Satz- und Versphonologie anlaesslich der vierten Jahrestagung der Deutschen Gesellschaft für Sprachwissen schaft, Köln, 2.-4.Maerz 1982. Nimeyer: 1982. Shannon (1987). Thomas F· Shannon· Different Types of Naturalness in Morphological Change· Handout·1987· Vennemann (1988). Theo Vennemann· Preference Laws for Syllable Structure and the Explanation of Sound Change· Mouton de Gruyter: Berlin/New York/Amsterdam 1988.

OKUYUCUNUN DİKKATİNE : Bu yazı tarayıcıdan geçirildiği için okunamayan ya da yanlış okunan sözcükler vardır. Ayrıca bazı yazıların yalnız özetleri ya da bir bölümü verilebilmiştir.

Çalışmalarımın nerede ve ne zaman yayınlandığı, yayın listesinden öğrenilebilir.